

7. Chumachenko, N. G., *Ocherky po ekonomyke rehyona*. Kyiv: Naukova Dumka, 1995. Print.
8. Schumpeter, J. *Teorii ekonomichnoho rozvytku*. Moscow: Progress, 1982. Print.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 312

ББК 65.9 (4 Укр)-08

Курило І.О.

**ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА СТРУКТУРИ В УКРАЇНІ:
СУЧАСНІ РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України,
01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60,
тел./факс: 380444866238, 4866237

Анотація. Обґрунтовано зростаючий вплив соціально-демографічних факторів на темпи і пропорції економічного розвитку регіону в статті. Сучасна територіальна специфіка процесів природного руху населення аналізується в її взаємозв'язку з демографічною структурою. Визначаються найбільш складні демографічні проблеми регіонів України, на які регіональна політика повинна бути в першу чергу спрямована. Північно-східні й східні регіони з високим рівнем вікового населення мають найбільшу інтенсивність депопуляції і менш відчутні позитивні зміни в демографічній ситуації в останні роки.

Ключові слова: депопуляція, старіння населення, народжуваність, смертність та тривалість життя, регіональна демографічна політика.

Annotation. The growing influence of socio-demographic factors on the rates and proportions of regional economic development is substantiated in the paper. The modern territorial specificity of processes of natural population movement is analyzed in its interconnection with demographic structure. The most daunting demographic problems of regions of Ukraine, which regional policy should be primarily focused on, are identified. North-eastern and eastern regions with the highest level of population ageing have the greatest intensity of depopulation and less tangible positive changes in the demographic situation in recent years.

Keywords: depopulation, ageing, fertility, mortality and life expectancy, regional demographic policy.

Вступ. Невід'ємною рисою збалансованого сталого розвитку великих країн у сучасних умовах стає регіоналізація різних сфер суспільно-економічного життя. Формування регіональної політики, а також стратегії регулювання різнопланових взаємозв'язків між регіонами (соціально-культурних, суспільно-політичних, фінансово- й деоекономічних та ін.) потребує врахування регіональної специфіки прояву тих чи інших соціально-економічних проблем, тенденцій демографічного розвитку тощо й передбачає застосування диференційованого підходу до обґрунтування напрямів поліпшення економічної й соціально-демографічної ситуації в межах країни.

В Україні й найближча, й більш довгострокова перспектива відзначатиметься вагомим впливом демографічних імперативів на можливості забезпечення сталого розвитку як країни в цілому, так й окремих регіонів. Ця обставина, поряд з необхідністю посилення соціальної спрямованості економіки, диктує вимоги до формування й реалізації державної політики відповідно до специфіки демографічної ситуації в регіонах країни та з огляду на тенденції сучасних змін у перебігу демографічних процесів, у чисельності й складі населення.

У зв'язку з вищезазначеним, усе більшої актуальності в нашій країні наразі набувають дослідження регіональних особливостей відтворення населення й демографічних структур, а також соціально-економічних наслідків і викликів, зумовлених регіональною демографічною динамікою.

Постановка завдання. Ті чи інші проблеми відтворення населення України в регіональному контексті повсякчас стають предметом наукового зацікавлення демографів, економістів, географів. В останнє десятиліття вони найчастіше розглядаються в рамках робіт більш широкого (переважно недемографічного) спрямування, де питання демографічної динаміки досліджуються в контексті вирішення суміжних економічних, екологічних, соціокультурних та інших проблем [1, с.264–276; 2, с.177–185; 3; 4], а відтак не ставляться завдання поглибленого аналізу процесів природного руху населення та змін демографічних структур з використанням специфічних демографічних методів.

Доволі активно підтримуваною в останні роки є також традиція дослідження регіональної диференціації окремих демографічних процесів, зокрема, сучасних відмінностей у тривалості життя [5], детермінант та особливостей народжуваності [6]. Водночас наразі, на наш погляд, відчувається певний дефіцит саме комплексних вітчизняних демографічних досліджень процесів природного руху населення та змін його демографічних структур у регіональному розрізі, результати яких мали б стати підґрунтям для формування, корегування та актуалізації регіональної соціально-демографічної політики. Адже остання з комплексних робіт, присвячених регіональному демографічному розвитку, представлена виданням монографічного характеру, яке вийшло у 2004 році [7]. Тож, з огляду на наявність помітних змін у демографічній динаміці в останні п'ять-сім років, виникла потреба поновити й систематизувати аналітичні пошуки стосовно регіональних особливостей цих змін.

У зв'язку з вищезазначеним, у рамках нашої роботи було поставлено за мету проаналізувати сучасну територіальну специфіку процесів природного руху населення в її взаємозв'язках з демографічною структурою в регіонах України та виявити, таким чином, “больові точки” у демографічному становищі окремих регіонів та їх груп, на які має бути насамперед спрямована регіональна демографічна політика.

Результати. Демографічна ситуація в регіонах України та її новітня динаміка мають помітні регіональні особливості, які визначають подальші демоекономічні перспективи різних територій, а також можливості впливу на ситуацію, що склалася, засобами економічної й соціально-демографічної політики. У свою чергу, під час розробки як загальнодержавної демографічної політики, так і стратегії демополітичного впливу в кожному регіоні має бути врахована територіальна специфіка демографічних процесів і стану демографічних структур.

Результатом перебігу основних демографічних процесів в Україні в період її незалежності є, на жаль, усе ще доволі масштабна депопуляція. Проте природне зменшення населення, що має місце в країні в цілому вже понад двадцятиріччя, свій “всеукраїнський” характер зберігало (тобто спостерігалось в усіх без винятку областях) лиш у період з 2001 до 2005 рр. Після цього п'ятирічного періоду тотальної депопуляції з режиму природного убутку населення у 2006 р. вийшла тільки одна область країни (Закарпатська), уже у 2008-му – ще два регіони (Рівненщина та м. Київ), з 2009 р. – Волинська область, тож у 2009–2010 рр. природний приріст населення було зафіксовано в чотирьох регіональних утвореннях країни, а з 2011 р. до них із вельми незначним позитивним сальдо природного руху долучилася Чернівецька область. Більш цілісне та наочне уявлення про інтенсивність депопуляції та про новітню динаміку узагальнюючого індикатора природного руху населення в групах регіонів, що репрезентують головні демографічні зони України¹, дає рис. 1.

¹ За основу було взято типологію регіонів України за параметрами демографічного розвитку, запропоновану свого часу Н.Левчук [7, с.293].

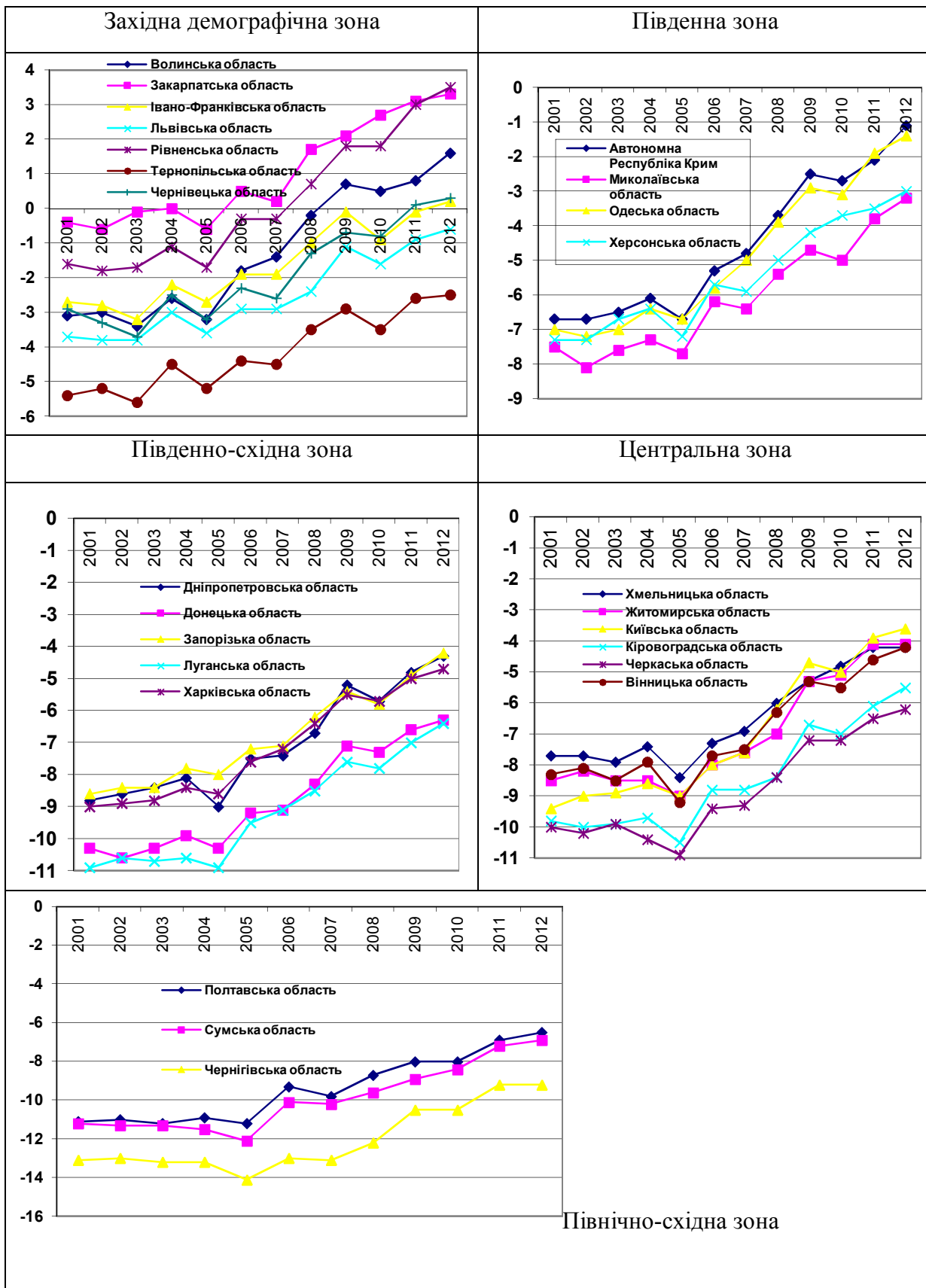

Рис. 1. Коефіцієнти природного приросту (убутку) населення в областях, що входять до різних демографічних зон України у 2001–2012 рр.
Джерело: дані Держстату України.

В областях Західної демографічної зони країни загальний, порівняно більш сприятливий, режим природного руху населення формується як унаслідок підвищеної народжуваності, так і порівняно нижчої смертності. Так, наразі сумарний показник народжуваності в областях цієї зони варіює від 1,5 дитини на жінку в Тернопільській області, яка має найвищу в зоні інтенсивність депопуляції, до 2,0 дітей у Закарпатській і 2,1 – у Рівненській, які є лідерами й за показником природного приросту населення. При цьому, наприклад, Івано-Франківщина та Тернопільщина у 2011 р. виступили лідерами серед обласних територіальних утворень України за тривалістю життя.

Ключовим питанням щодо скорочення масштабів депопуляції в регіонах Південної демографічної зони, які наразі підтримують близькі до середньоукраїнського (Миколаївщина, Херсонщина) або навіть помітно вищі рівні народжуваності (АР Крим, Одеська область), є вирішення їх доволі гострих медико-демографічних проблем. У цьому контексті варто насамперед звернути увагу на високий рівень необоротних демографічних утрат від інфекційних і паразитарних хвороб (зокрема, туберкульозу та СНІДу) і через нещасні випадки, травми й отруєння в Миколаївській, Одеській і Херсонській областях.

Серед регіонів Південно-східної демографічної зони виділяються ті, які в загальноукраїнському масштабі можна віднести до областей-аутсайдерів як за рівнем народжуваності, так і з точки зору смертності. До них, безумовно, належать Донеччина та Луганщина, сумарний показник народжуваності в яких дотепер лиш перетнув відмітку 1,3 дитини й при цьому помітно підвищеною є смертність від інфекцій та зовнішніх причин, а також хвороб органів травлення (Донецька область) і серцево-судинних захворювань (Луганщина); ці ж регіони, як бачимо, зберігають і найвищу в цій демографічній зоні інтенсивність депопуляції. У Харківській області дотепер фіксується низька, порівняно із загальноукраїнським рівнем, дітородна активність населення, а стосовно Дніпропетровщини як пріоритетну для регіону ми б радше виділили проблему доволі високої смертності (насамперед від інфекцій, новоутворень, хвороб органів травлення).

Стосовно тих областей Центральної демографічної зони, які є аутсайдерами щодо темпів скорочення природного убутку населення – Кіровоградської та Черкаської – слід наголосити, у першу чергу, на необхідності реалізації резервів скорочення підвищеної екзогенної смертності (від інфекцій і зовнішніх причин) у першій області та на впливі високого рівня постаріння (а також підвищеної смертності від хвороб органів дихання) на інтенсивність депопуляції – у другій.

З рис. 1 видно також, що попри загальну для всіх груп регіонів позитивну тенденцію до скорочення інтенсивності природного убутку населення (або й виходу з депопуляції в частині областей Західної зони) найнижчі темпи цього процесу характерні насамперед для демографічно старих областей (переважно Північно-східної демографічної зони).

Зазначимо, що в усіх без винятку депопуляційних регіонах України інтенсивність природного убутку сільського населення перевищує таку для городян: знову-таки дається взнаки передусім більш високий рівень постаріння сільських жителів, почасти – і вища повікова інтенсивність смертності селян. Показово, що доволі значним є вказане перевищення в низці демографічно старих областей – Житомирській, Київській, Полтавській, Сумській, Чернігівській. Особливу увагу привертають ті регіони (Вінниччина, Івано-Франківщина, Львівщина, Тернопільщина, Хмельниччина, Чернівецька область), у яких загальний депопуляційний фон нині формує саме масштабна депопуляція в сільських поселеннях, де мешкає старіше населення, у той час як у містах останніми роками вже було зафіксовано певний природний приріст населення.

Віковий склад населення та його зміни в Україні насправді уособлюють вагомий структурний чинник, що впливає на основні демографічні процеси, а відтак – на підсумки природного руху населення. Тож не випадково переважно ті регіони України, що характеризуються більш сприятливим віковим розподілом населення (нижчим рівнем постаріння тощо), зазвичай мають і нижчі показники депопуляції (рис. 2).

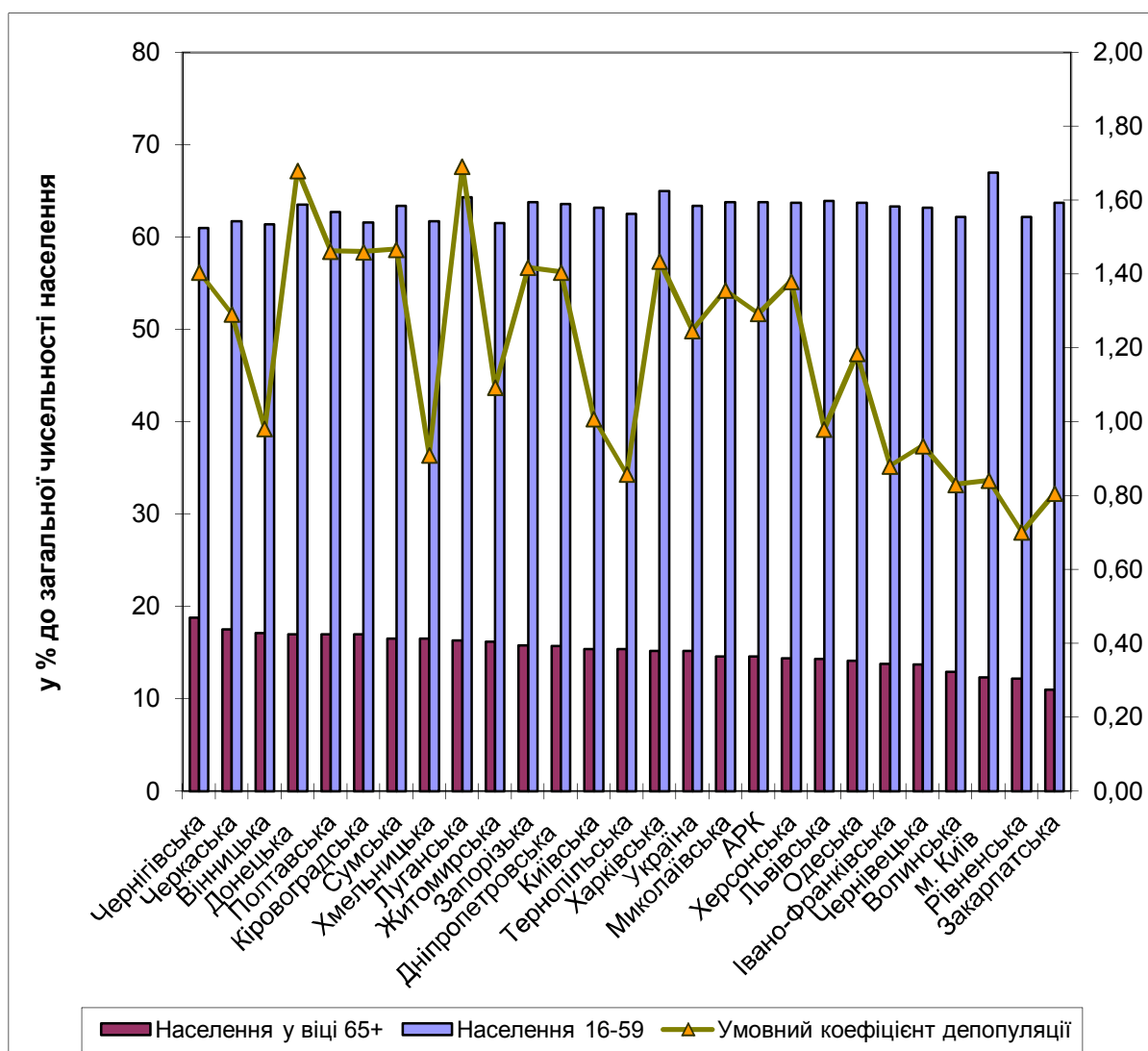

Рис. 2. Показники вікового складу населення та умовний коефіцієнт депопуляції за регіонами України у 2012 р.

Джерело: дані Держстату України та розрахунки за ними.

Слід урахувувати при цьому, що протягом тривалого періоду саме специфіка вікового складу позитивно впливала на перебіг процесів природного руху населення в більшості регіонів України (принаймні у міському населенні), однак останніми роками потенціал позитивного впливу вікової структури на демографічні процеси майже повсюдно вичерпується й у перспективі слід очікувати несприятливі зміни в цьому відношенні стосовно міського населення (“досвід” негативного впливу вікової структури населення на перебіг демографічних процесів у сільській місцевості мав місце вже в новітній демографічній історії країни – у перші дві третини 1990-х років).

Демографічний склад являє собою також самостійну значущу детермінанту соціально-демографічного стану регіонів країни, яка дедалі більшою мірою стає імперативом стосовно розвитку в регіоні соціальної сфери та можливостей (зокрема, трудових ресурсних) забезпечення сталого економічного розвитку тих чи інших територій. Так, у плануванні розвитку соціальної інфраструктури обов’язковим і більш ретельним, ніж це є наразі, має бути врахування сучасних і перспективних змін чисельності окремих вікових контингентів населення (дітей дошкільного та шкільного віку, жінок–потенційних матерів тощо) і особливо, з огляду на сьогоднішні демографічні реалії, регіональних відмінностей щодо чисельності літніх осіб та рівня постаріння населення.

Для України характерна суттєва регіональна варіація постаріння населення. Як видно з рис. 2, найнижчі показники старіння нині в Закарпатській області, м. Київ, Рівненській області, найвищі – у Чернігівській, Черкаській, Вінницькій і Донецькій областях. У термінах середнього віку ця характеристика вікового складу населення за регіонами виглядає таким чином: у демографічно найстаріших Чернігівській, Донецькій, Сумській і Черкаській областях середній вік населення станом на 2012 р. становив 42,9; 42,2; 42,1 та 41,9 року відповідно, у той час як на Закарпатті – 36,5 року, Рівненщині – 36,8, у Волинській області – 37,4 року.

Старіння населення як імператив розвитку соціальної інфраструктури регіону передбачає розширення в ньому мережі й підтримання належного рівня розвитку тих специфічних об'єктів, які орієнтовані на забезпечення життєдіяльності осіб поважного віку, як-от, наприклад, відповідних відділень у центрах соціальної допомоги, місць у будинках-інтернатах для престарілих тощо. Як показав порівняльний аналіз регіонального розподілу старших контингентів населення та вищевказаних об'єктів соціальної інфраструктури в нашій країні, низка великих промислових областей, де зосереджена немала частка осіб похилого віку (Донецька, Дніпропетровська, Харківська), а також й Одещина та Вінниччина, вочевидь, мають проблеми із забезпеченням відповідних потреб своїх найстаріших жителів (принаймні в кількісному аспекті).

В умовах, коли прогресуюче старіння населення стало загальноцивілізаційною тенденцією змін вікової структури, саме зростаючі контингенти осіб післяпрацевдатного віку формують переважаючу частину демографічного навантаження на працевдатний контингент, що характерно нині для більшості регіонів нашої країни. В Україні наразі найвищі показники загального демографічного навантаження властиві для регіонів із високим рівнем постаріння населення (Чернігівська, Вінницька, Житомирська, Кіровоградська області), а, крім того, і для низки західних областей з порівняно низьким рівнем урбанізації та більш високою часткою дітей у населення (Волинська, Рівненська, Хмельницька) (рис. 3).

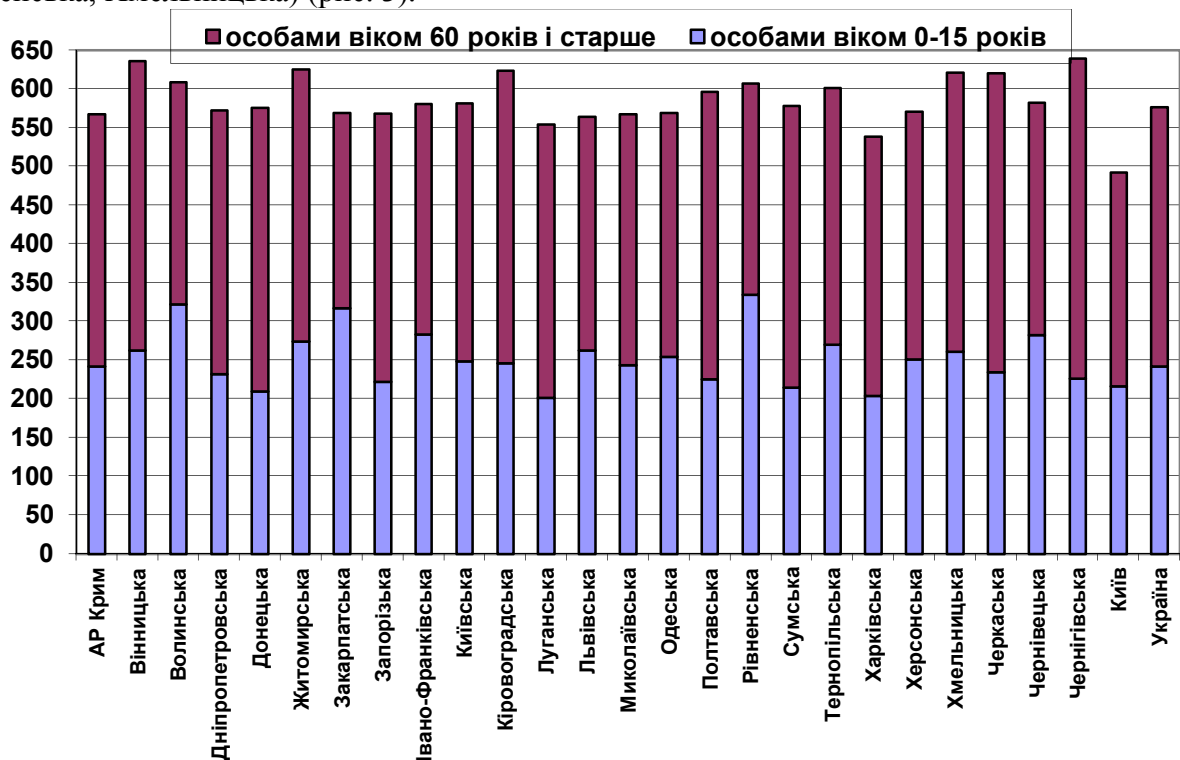

Рис. 3. Показники демографічного навантаження на працевдатний контингент (населення віком 16–59 років за регіонами України у 2012 р.

Джерело: побудовано за [8, с.26].

Наявні нині трудові ресурсні можливості регіону репрезентують такі демографічні характеристики, як чисельність і частка осіб у працездатному віці серед його населення. Як видно з рис. 2, сьогодні найбільш високою часткою працездатного за віком контингенту в складі постійного населення з-поміж регіонів України вирізняються м. Київ (67,0%), Харківська (65,0%) і Луганська (64,3%) області, найнижчою ж питома вага осіб віком 16–59 років є в демографічно старих Чернігівській (61,0%) і Вінницькій (61,1%) областях.

Віковий склад населення регіонів та його зміни формуються під впливом процесів як природного, так і міграційного руху. Виходячи зі специфіки нашого дослідження, ми здійснили регіональний аналіз впливу новітньої динаміки процесів природного руху на зміни вікового складу населення в поточному сторіччі. За його підсумками можна констатувати, що найбільш вагомий вплив на зрушення в демографічних структурах у регіонах України за останнє десятиріччя справляла саме повсюдно сприятлива динаміка народжуваності, що виступає фактором “омолодження” вікового розподілу. Принагідно зазначимо, що в цілому за останнє десятиріччя сумарний показник народжуваності найбільше серед регіонів країни (більш ніж у півтора раза) зріс на Київщині та в Криму.

Водночас слід наголосити, що за умови закріплення позитивних зрушень щодо інтенсивності смертності, які останніми роками мали місце в усіх регіонах (хоч відбувалися з різною “швидкістю”), можна було б розраховувати на збільшення частки осіб працездатного віку (насамперед молодого й середнього) у населенні. Хоча за підсумками динаміки тривалості життя в цілому за останнє п’ятиріччя найбільшого прогресу вдалося досягти низці регіонів переважно з гіршими вихідними показниками (Чернігівська, Одеська, Дніпропетровська, Житомирська, Київська, Херсонська області), однак проблема реалізації наявних резервів скорочення високої передчасної смертності (зокрема, у працездатному віці) і дотепер більш гостро стоїть у регіонах сходу й півдня (Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Херсонська області) та окремих північних (Київська, Чернігівська) і центральних (Житомирська) областях.

Що ж до злободенних демополітичних завдань України загалом як країни, у межах якої зберігаються відчутні регіональні відмінності параметрів відтворення населення, зумовлені комплексом різнопланових чинників (у тому числі й наявною територіальною нерівністю щодо умов демографічного розвитку), то серед них на передній план висувається завдання створення рівних можливостей формування людського потенціалу й умов для його реалізації в усіх регіонах країни.

1. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : [монографія] / [Варналій З. С., Воротін В. Є., Куйбіда В. С. та ін.] ; за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 820 с.
2. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ–ХХІ століть: нові пріоритети / М. І. Долішній. – К. : Наук. думка, 2006. – 621 с.
3. Деєва Н. М. Оцінка змін соціалізаційних можливостей регіонів / Н. М. Деєва // Демографія та соціальна економіка. – К. : НАН України, Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – № 1 (17). – С. 32–42.
4. Швидка Г. Ю. Регіональні особливості ринку праці України / Г. Ю. Швидка // Демографія та соціальна економіка. – К. : НАН України, Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – № 2 (14). – С. 160–167.
5. Шевчук П. Є. Сучасні зрушення у регіональній диференціації смертності та тривалості життя в Україні / П. Є. Шевчук // Демографія та соціальна економіка. – К. : НАН України, Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2007. – № 2. – С. 24–37.
6. Курило І. О. Регіональні особливості народжуваності в Україні та її детермінанти (досвід аналізу багатомірними статистичними методами) / І. О. Курило, О. А. Кривова, О. С. Коваленко // Регіо-

- нальні аспекти розвитку продуктивних сил України. 2009. – Вип. 14. “Економічна думка”. – С. 44–47.
7. Населення України-2004. Регіональні аспекти демографічного розвитку. – К. : ІДСД НАН України, Держкомстат України, 2005. – 342 с.
 8. Розподіл постійного населення України за статтю та віком: за станом на 1 січ. 2012 р. : стат. зб. – К. : Держ. служба стат. України. – 413 с.

References

1. *Derzhavna rehional'na polityka Ukrayiny: osoblyvosti ta stratehichni priorityty : [monohrafiya]*. Ed. Z. S. Varnaliya. Kiev : NISD, 2007. Print.
2. Dolishniy, M. I. *Rehional'na polityka na rubezhi XX–XXI stolit': novi priorityty*. Kyiv: Naukova dumka, 2006. Print.
3. Dyeyeva, N.M. “Otsinka zmin sotsializatsiynykh mozhlyvostey rehioniv”. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika* 1(17)(2012): 32–42. Print.
4. Shvydka, H.Yu. “Rehional'ni osoblyvosti rynku pratsi Ukrayiny” *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika* 2(14)(2010): 160-167. Print.
5. Shevchuk, P.Ye. “Suchasni zrushennya u rehional'niy dyferentsiatsiyi smertnosti ta tryvalosti zhyttya v Ukrayini” *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika* 2(2007): 24–37. Print.
6. Kurylo, I.O., O.A Kryvova, and O.S. Kovalenko. “Rehional'ni osoblyvosti narodzhuvanosti v Ukrayini ta yiyi determinanty (dosvid analizu bahatomirnyy statystychnyy metodamy)” *Rehional'ni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrayiny* 14 (2009): 44–47. Print.
7. *Naselennya Ukrayiny-2004. Rehional'ni aspekty demohrafichnoho rozvytku*. Kiev: IDSD NAN Ukrayiny, Derzhkomstat Ukrayiny, 2005. Print.
8. “Rozpodil postyynoho naseleennya Ukrayiny za stattyu ta vikom (Stanom na 1 sichnya 2012 roku)” *Statystychnyy zbirnyk*. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. Print.

Рецензент:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

УДК 338.22.021.1

ББК 65.05: 65.28

Мазур І.М.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ: РЕСУРСНИЙ ПІДХІД

ПВНЗ “Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького”,
кафедра фінансів і кредиту,
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Євгена Коновальця, 35,
тел.: 80634150200,
e-mail: masur@tvnet.if.ua

Анотація. У статті обґрунтовано головні критерії оцінювання енергетичної безпеки на засадах кількісного та якісного аналізу згідно з доктриною управління паливно-енергетичними ресурсами на засадах сталого розвитку. Проведено критичний аналіз концептуальних засад оцінювання енергетичної безпеки, визначено основні недоліки теоретичного, методологічного та прикладного характеру щодо побудови системи індикаторів оцінювання рівня і стану енергетичної безпеки. Вмотивовано засади побудови системи показників оцінювання енергетичної безпеки на базі ресурсного підходу та головні його концептуальні положення.

Ключові слова: критерії оцінки енергетичної безпеки, раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів, сталий розвиток.

Annotation. In the article the basic criteria for assessing the power safety are grounded on quantitative and high-quality analysis according to the doctrine of use the fuel and energy resources based on sustainable development. A critical analysis of the conceptual foundations for the evaluation of energy security has found the main theoretical, methodological and applied shortcomings of the real system of indicators for evaluation of the energy security. The principles for construction the system